

TURK HUKUK SISTEMİNDE İNSAN HAKLARI (*)

Prof. Dr. Servet ARMAGAN (**)

G İ R İ Ő

İnsan Hakları, üzerinde çok konuşulan bir konudur. Yalnız memleketimizde değil, dünyanın her tarafında çok tartışılan, hakkında birçok konferanslar verilen ve sayısız eserler yazılan bir konudur. İnsan Hakları yalnız asrımızda değil geçmiş asırlarda da çok ele alınan, tartışılan ve bilhassa tatbikatı ile ilgili kritikler yapılan bir konudur. Büyük semavi dinler(1) de İnsan Hakları konusunda hükümler sevketmişlerdir. Büyük ideolojiler ve felsefi teoriler(2) mutlaka temel haklar mevzuunda açıklamalar yapmış, yorumlar getirmişlerdir.

Konunun bu kadar geniş ve derin olarak ele alınması, kişi ile ilgili hem de yakından ilgili olması, devlet idaresinin birinci derecede ilgilendirmesi ve nihayet kişinin mutlu olmasını da temin etme özelliğinden ileri gelmektedir. Bu sebeple asırlar boyu üzerinde çok şey söylenilmiştir ve daha asırlar boyu da çok şey söylenecek bir konudur.

Biz aşağıda İnsan Hakları ile ilgili kısaca bilgiler verecek ve bazı genel değerlendirmeler yapacağız. Bu açıklamalar ve değerlendirmeler, okuyucuya bu konuda temel bir bilgi kazandırmak ve belli başlı ana hatları gösterme amacını gütmektedir.

(*) Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Konferans Salonunda 27 Nisan 1992 günü verilen Konferans metninin gözden geçirilmiş şeklidir.

(**) Harran Üniversitesi Rektörü ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

1. TERİM

Bu konuda çeşitli tabirler ve istılahlar kullanılmaktadır. Ama aralarında mâna ve muhteva farkı yoktur.

Genellikle şu müşahade yapılabilir:

- Milletlerarası metinlerde "İnsan Hakları" deyimi kullanılmaktadır.

- Anayasalarda "Temel Hakalar ve Ödevler" (Meselâ 1982 A.md. 12 ve devamı), bazan da "Kişinin Hakları ve Ödevleri" (Meselâ 1961 A.md. 14 ve devamı 1982 A. md 17 vd) tabirleri kullanılmaktadır. Bazı Anayasalar ise "Vatandaşın Hak ve Hürriyetleri" veya "Kişinin Hak ve Hürriyetleri" gibi tabirleri tercih etmektedirler. Biz aşağıda açıklamalarımızda "Temel Hak ve Hürriyet" tabirini tercih edeceğiz. Ama yukarıda da bahsettiğimiz gibi, bununla aralarında bir mana farkı kasetmiyoruz.

2. HAK - HURRIYET

Bu konuda bazan hak, bazan da hürriyet tabirleri kullanılmaktadır. Şunu belirtelim ki, bu iki kavram arasında hukuki düzenlemelerde ve metinlerde bir fark sezilebilirse de amaç ve uygulama bakımından büyük bir fark yoktur. Çünkü bir hak için bazan hürriyet tabiri de kullanılmaktadır. Bu konuda, dil alışkanlıkları ve yerleşmiş tatbikat rol oynamaktadır.

Meselâ mülkiyet hakkı tabiri için mülkiyet hürriyeti kullanılmıyor, ama haberleşme hürriyeti için bazan haberleşme hakkı tabiri de kullanılmaktadır. Din ve vicdan hürriyeti için Din ve Vicdan Hakkı tabiri kullanılmıyor, ama toplantı hakkı, bazan toplantı hürriyeti tabiri de kullanılmaktadır. vb.

Ama hak ile hürriyet arasında mutlaka bir ayırım ve tarif yapmak gerekirse şu açıklamayı yapabiliriz: Hürriyet, bir imkândan serbestçe istifade etmek ve onu kullanmak halidir. Seyahat hürriyeti, yerleşme hürriyeti, düşünceleri açıklama hürriyeti ve basın hürriyeti gibi. Hak ise, bir konuda talepte

bulunabilme, bir hizmet isteyebilme ve bir iddia ileri sürme imkânı demektir: Düzeltme ve cevap hakkı, süreli ve süresiz yayın hakkı, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemek hakkı gibi.

Ama mâna bakımından arada bir fark yoktur ve bir diğeri yerine kullanılabilir. Ancak kanun ve Anayasa metinlerinden alınma ve aktarma yapma halinde, tabirleri olduğu gibi kullanmak gerekir. Keza yargı kararlarında ve bu kararlara karşı itiraz ve temyiz dilekçelerinde de orijinal tabirleri aynen kullanmak faydalıdır, böylece karışıklığa meydan verilmez.

3. HAK VE HURRIYETLERİ DÜZENLEYEN METİNLER

Türk Hukuk Sisteminde hak ve hürriyetler genellikle anayasalarda düzenlenme yoluna gidilmektedir. Ama bu şart değildir, kanunlar da hak ve hürriyetleri düzenleyebilirler. Meselâ Medeni Kanun, Borçlar Kanunu, Ticaret Kanunu, Pasaport Kanunu, Belediyeler Kanunu vb Hatta idarenin düzenleyici işlemleri dahi (tüzük, yönetmelik vb.) hak ve hürriyetleri düzenleyebilir, onlara yer verebilirler. Şayet Anayasa dışındaki bir hukuk metinde düzenlenmiş ise, bu düzenleme Anayasaya aykırı olmamak şartıyla o temel hak ve hürriyetin mahiyetinde ve değerinde bir değişiklik meydana getirmez.

Memleketimizde hukuk tarihi açısından çeşitli metinlerin temel hak ve hürriyetlere yer verdiği müşahade edilmektedir. Meselâ kanunnâmeler(3), padişah fermanları, fetvalar vb. gibi. Yakın tarihimizde ise 1839 Tanzimat Fermanı ve bundan sonraki ıshalat fermanlarının temel hak ve hürriyetlere yer verdiği görülüyor. Daha sonra ilk Anayasamız olan 1876 Anayasası (md. 8 vd.) temel hak ve hürriyetlere "Tebaa-i Devlet-i Osmaniyyenin Hukuku Umumiyesi" başlığı altında yer vermiştir. 1921 Anayasamız hak ve hürriyetlere yer vermiyor. 1924 tarihli Anayasamız (md. 68 vd.) "Türklerin Hukuk-u Ammesi" başlığı altında, düzenlemiştir. 1961 Anayasası (md. 10. vd.) "Temel Haklar ve Odevler" başlığı altında, 1982 Anayasası da md. 12 vd. aynı başlık altında düzenleme yoluna gitmiştir. Tabii bu ana başlıkların alt bölümleri de değişik tabirler

kullanarak haklara yer vermişlerdir: "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Odevler" (1992 A.md.41 vd.), "Siyasi Haklar ve Odevler" (1992 A. md. 66 vd.) "Kişinin hakları ve Odevleri" (1961 A. md. 14 vd.) gibi.

Anayasalarımız dışında, kanun ve diğer düzenleyici işlemlerde de, bazı temel hak ve hürriyetler, az sayıda da olsa, yer almıştır. Ama temel hak ve hürriyetlerin yer aldığı temel hukuk kaynağımız Anayasadır.

Biz de aşağıda 1982 Anayasamızda düzenlenen hak ve hürriyetleri bu başlıklar altında ele alacağız.

1. B O L U M

TEMEL HAK VE HURRIYETLERIN GENEL OZELLIKLERI

Herşeyden evvel 1982 anayasasında düzenlenen ve temel haklarla ilgili olan bazı genel hükümlere yer vereceğiz. Bu genel hükümler, bir bakıma temel hak ve hürriyetlerin genel özellikleridir. Anayasanın çeşitli maddelerinde belirtilen bu özellikler şunlardır:

1- Temel haklar kişiliğe bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez olup kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder (A. md. 12).

2- Temel hak ve hürriyetler mutlak değildir, sınırlanabilir.

A. 13. maddesinde, temel hak ve hürriyetlerin sınırlanabileceğini kabul etmiştir. Ancak bunun için sınırlamanın mutlaka kanunla yapılması ve anayasaya uygun olması şartını getirmiştir (md. 13).

Bu ana şart dışında ayrıca bazı sınırlama sebepleri de belirtilmiştir. Bu sınırlama sebepleri aynı maddede düzenlenmiş olup, ayrıca diğer maddelerde de belirtilmiştir. 13. maddede belirtilen sebepler

şunlardır:

- Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü,
- Millî egemenlik,
- Cumhuriyet,
- Milli güvenlik,
- Kamu düzeni,
- Genel asayiş,
- Kamu yararı,
- Genel ahlak ve
- Genel sağlık,

Ayrıca Anayasa'nın diğer maddelerinde belirtilen sebeplerle de sınırlamalar getirilebilir. Meselâ 19. md. de düzenlenen ve kişi hürriyeti ve güvenliği, suçlunun kaçması, delillerin yok edilmesi veya değiştirilmesi sebepleriyle de sınırlanabilir. Veya 20. md. de düzenlenen özel hayatın gizliliği, adli soruşturma ve kavuşturmanın gerektirdiği istisnalar ile de sınırlanabilir. Aynı sebep, 23. maddedeki yerleşme ve seyahat hürriyeti için de sözkonusudur. Bir diğer örnek 34. maddede düzenlenen toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlenerek hakkının idari mercilerce şehir düzeninin bozulmasını önlemek amacıyla yürüyüşün yapılacağı yer ve güzergâhı tespit etme şeklinde bir sınırlama da sözkonusudur.

Dikkat edilirse son iki durumda sınırlama, fiili durumlara göre yargı veya idari mercilerince alınan tadbirlerle sözkonusudur.

3- Temel haklar kötüye kullanılmamalıdır:

Anayasanın 14. maddesi kötüye kullanma sebeplerini örnek vererek saymıştır. Ayrıca bunların müeyyidesini diğer kanunlarda gösterileceğini söylemiştir.

4- Hak ve hürriyetlerin biri diğerini yoketmeye yönelik bir maksat için yorumlanamaz:

"Anayasanın hiçbir hükmü, anayasada yer alan hak ve hürriyetleri yoketmeye yönelik bir faaliyette bulunma hakkını verir şeklinde yorumlanamaz" (md. 14/3). Meselâ grev hakkı seyahat hürriyetinden üstün ve değerli olmadığı gibi, seyahat hürriyeti de grev hakkından daha üstün ve değerli değildir; veya haberleşme hürriyeti, özel hayatın gizliliğini bozamaz; ama özel hayatın gizliliğini uygulayıp haberleşme hürriyetine de engel olamayız. Bir diğer örnek: lâiklik prensibi de, A.de düzenlenen hak ve hürriyetleri yoketmeye yönelik bir faaliyette bulunma hakkını verir şeklinde yorumlanamaz.

Böylece her hak ve hürriyet kendi sınırları içinde kullanılacak ve dengeli ve A.ya uygun bir haklar uygulaması ortaya çıkacaktır.

5- Olaganüstü hallerde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması durdurulabilir:

A.nın 15. maddesi bazı sınır ve şartlar içerisinde, savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olaganüstü hallerde temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasını durdurucu tedbirler alınacağını belirtmiştir.

6- Yabancıların durumu Türk vatandaşlarının durumundan farklıdır ve ayrıca düzenlenir:

A.nın 16. md. hükmü şu şekildedir:

"Temel hak ve hürriyetler, yabancılar için Milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir".

Temel hak ve hürriyetlerin A. da belirtilen genel özellikleri bunlardır. Belirtelim ki bu özellikler temel hakların sınırlandırılmasıyla da ilgili bir konudur.

2. B O L U M

TEMEL HAK VE HURRIYETLERİN SINIRLANDIRILMASI

Yukarıda temas ettiğimiz gibi, temel hak ve hürriyetler mutlak değildir, sınırlanabilir. Ancak bu sınırlamalar bazı şartlarla gerçekleşir ve onlara bağlıdır.

Sınırlama düşüncesinin esas sebebi, temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması veya kötüye kullanılmasa dahi, toplumun çoğunluğunu ilgilendiren bazı değerlere aykırı ve onları yokedici istikamete kullanılmadır. Kısaca temel hak ve hürriyetler verilmiş amaçlarına aykırı ve onları aşan ve taşan bir şekilde kullanıldığı takdirde sınırlama ihtimali söz konusu olmaktadır.

Yoksa temel hak ve hürriyetler konusunda temel amaç, sınırsız biçimde hak ve hürriyetlerin kullanılmasıdır. Ama insan, maalesef, kendisine verilen bu imkânı kötüye kullanmakta ve hatta başkalarına veya topluma zarar vermektedir. Bu demektir ki, temel haklar teorisinde sınırlamaların esas sebebi kötüye kullanma veya taşkın kullanmalardır.

Bu ön şartın dışında temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması için şu şartların bulunması gerekir:

- 1) Sınırlanma ancak kanunla yapılabilir.
- 2) Sınırlanma A.nın sözüne ve ruhuna uygun olmalıdır.
- 3) Sınırlamalar demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz ve öngörüldükleri amaç dışında kullanılamaz. (md. 13).

Bu şartlardan 2.si bütün kanunlar için sözkonusudur (A.md.11/son) ve bu sebeple ayrıca zikrine gerek yoktur. 3.sü ise, bilhassa cümlenin son kısmı, daha çok sınırlama getiren kanun uygulanması ile ilgilidir.

Yeri gelmişken belirtelim ki 1961 Anayasasında yer alan bir hüküm 1982 Anayasasına alınmamıştır. O da 11.

maddede yer alan bir hükümdür: Temel hak ve hürriyetleri sınırlayan "kanun, temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz". Federal Almanya Anayasasının 19. maddesinden alınan bu hüküm, temel hak ve hürriyetlerin korunması yönünde çok önemli bir hükümdü ve 1982 Anayasasına alınmaması bir eksikliktir.

Biraz yukarıda belirttiğimiz yargı ve idari mercilerince alınan ve temel hak ve hürriyetleri sınırlayıcı tadbirler, Anayasasının 13. maddesi manasında "genel ve özel sınırlamalar" sayılmaz. Daha çok hak ve hürriyetlerin kullanılması sırasında, yani fiili duruma ait ve o olayla sınırlı olan aktüel bir sınırlamadır.

Temel hakların korunmasını biraz aşağıda ele alacağız,

3. B O L U M

TEMEL HAK VE HURRIYETLERİN SINIFLANDIRILMASI

Acaba Türk Hukuk Sisteminde, özellikle Anayasada hangi temel hak ve hürriyetler düzenlenmiştir ve bu temel hak ve hürriyetler, hangi başlık altında ele alınabilir?

Temel hakların sınıflandırılması, daha çok anlatılmalarını ve onlarla ilgili açıklamaları kolaylaştırmak için A. Hukukçuları tarafından yapılmaktadır. Bir diğer deyişle, bir temel hak ve hürriyetin bir grupta yer alması ile diğer grupta yer alması arasında, o temel hak ve hürriyetin özü ve değeri bakımından bir fark yoktur. Yani temel hak ve hürriyetler anayasalarda düzenlendikleri alt bölümler bakımından bir değerlendirilmeye tâbi tutulamazlar. Bu gruplandırma ve sınıflandırma, sadece o temel hak ve hürriyetin bünyesine benzeyen diğer/temel hak ve hürriyetler ile biraraya getirilmesinden ibarettir. Meselâ 1982 Anayasasında (md. 35) klasik hak ve hürriyetler arasında düzenlenen mülkiyet hakkı, 1961 Anayasasında (md. 36) sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler başlığı altında düzenlenmiştir. Aynı şekilde 1982 Anayasasında düzenlenen bazı hak ve

hürriyetler, klasik hak ve hürriyetler ile beraber düzenlenmesine rağmen böyle değildirler, tersine asrımızın özelliklerinden ve gelişmelerinden ortaya çıkmışlardır. Meselâ basın hürriyeti (md. 28) düzeltme ve cevap hakkı (md. 32) ve ispat hakkı (md. 39) gibi. Diğer taraftan şunu da belirtelim: Bir temel hak ve hürriyetin Anayasada düzenlenmesi ile, bir Kanun'da düzenlenmesi arasında, o temel hak ve hürriyetin, hukuk sistemi içinde yer alması, ondan istifade edilmesi ve ona dayanılarak talepte bulunulması vb. bakımından fark yoktur. Belki fark kanun tarafından düzenleme halinde, o kanunun Anayasaya aykırı olmayacağı esastan hareketle bu düzenlenmenin iptali cihetine gidilebilmesinde ortaya çıkar; yok eğer o kanun Anayasaya uygunsuz veya aykırılık iddiası ileri sürülmemiş veya iptal edilmemişse, o temel hakkın varlığı ve uygulaması bakımından bir fark sözkonusu olmaz, olmamalıdır. Bir örnek: yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının korunmasını düzenleyen 62. madde Anayasada değil de diğer bir kanunda da yer alabilirdi vs.

Bu ön düşünceleri sunduktan sonra temel hak ve hürriyetleri üç sınıfa ayırarak ele alabiliriz:

1. G R U P

KLASİK HAKLAR VE HÜRRIYETLER

Bu grupta yer alan hak ve hürriyetler, eski tarihlerden beri kabul edilmiş ve düzenlenmiş olup, insanın insan olmak sebebiyle sahip olduğu, kullandığı ve kullanması gereken haklar ve hürriyetlerdir. Anayasamızda md.17-39.md.ler arasında yer alan bu hak ve hürriyetler için "klasik haklar ve hürriyetler" tabiri yerine "Kişinin Hakları ve Ödevleri" kullanılmıştır. Bununla beraber bu grupta düzenlenmiş hak ve hürriyetlerin bir kısmı klasik hak ve hürriyetler dışında kalıp, asrımızda ortaya çıkan, kabul ve düzenlenen haklar ve hürriyetlerdir. Bu noktaya yukarıda temas etmiştik.

Şimdi Anayasanın maddelerini göstererek bu hak ve hürriyetleri sayalım:

- 1- Kişi dokunulmazlığı (md.17).
- 2- Zorla çalıştırma yasası (md.18).
- 3- Kişi güvenliği (md.19).
- 4- Özel hayatın gizliliği (md. 20-22) (Bu başlık altında "konut dokunulmazlığı"(md.21) ve "haberleşme hürriyeti" (md.22) de düzenlenmiştir. Bu iki hürriyet ayrı başlıklar altında da düzenlenebilirdi, ama anayasa yapıcıları gizliliği korunan hürriyetlerden olmasını nazara alarak özel hayatın gizliliği kısmında düzenlemişlerdir).
- 5- Yerleşme ve seyahat hürriyeti (md.23)
- 6- Din ve vicdan hürriyeti (md. 24)
- 7- Düşünce ve kanaat hürriyeti (md.25)
- 8- Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti (md.26)
- 9- Bilim ve sanat hürriyeti (md.27)
- 10- Basın ve yayınla ilgili hürriyetler (md. 28-26) (Bu başlık altında: Basın hürriyeti (md. 28) süreli ve süresiz yayın hakkı (md.29) Basın araçlarının korunması (md.30) ve Kamu tüzel kişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkı(md.31) düzenlenmiştir.
- 11- Düzeltme ve cevap hakkı-ispah hakkı (md. 32-39)
- 12- Toplantı hak ve hürriyetleri (Bu başlık altında iki hürriyet düzenlenmiştir: a) Dernek kurma hürriyeti (md.33),
b) Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı (md.34),
- 13- Mülkiyet hakkı (md. 35).Mülkiyet hakkı ile yakından ilgili bazı hak ve hürriyetler Anayasamızda Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler başlığı altında, ayrı bir bölümde düzenlenmiştir. Meselâ:
a) Kıyılardan yararlanma hakkı (md.43) gibi.
b) Kamulaştırma (md. 46).
c) Devletleştirme (md. 47) gibi.
- 14- Hak arama hürriyeti (md. 36)
- 15- Kanuni hâkim güvencesi (md.38).

II. G R U P

SOYAL VE EKONOMİK HAKLAR VE ÖDEVLER

Bu grupta yer alan haklar ve ödevler, daha çok 19. asırdan itibaren başlayan ve gelişen sosyalist düşüncelerin ürünüdür. Ve klâsik hak ve hürriyetlere ilâve olarak bazı yeni haklar ve hürriyetler tanınması amacını gütmektedir.

Belirtelim ki, bu bölümde yer alanlar sadece haklar ve hürriyetler değil, aynı zamanda bazı ödevlerdir. Bir diğer deyişle bu grupta bir taraftan kişiye sağlanan haklar ve hürriyetler, diğer taraftan da devlete yüklenen ödevler sözkonusudur. Bu durum aşağıda görülecektir. Meselâ öğrenmek bir haktır, ama devlet öğrenim imkanlarını hazırlamakla mükelleftir (md.42). Çalışma ve sözleşme bir hak ve hürriyettir, ama devlet bu sahada gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür (md.48)vb.

Şimdi bu gruptaki hakları ve ödevleri görelim:

- 1- Ailenin korunması (md.41)
- 2- Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi (md.42)
- 3- Kıyılardan yararlanma hakkı (md.43)
- 4- Toprak mülkiyeti (md.44)
- 5- Tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunması (md.45)
- 6- Kamulaştırma (md.46)
- 7- Devletleştirme (md.46)
- 8- Çalışma ve sözleşme hürriyeti (md.48/49).
- 9- Dinlenme hakkı (md.50).
- 10- Sendika ve sendikal faaliyet hakkı (md.51-52).
- 11- Toplu iş sözleşmesi hakkı (md.53).
- 12- Grev hakkı ve lokavt (md.54).(4).
- 13- Sağlık ve çevre hakkı (md.56) Bu hakla bağlantılı olarak 59. maddeye de bakınız.
- 14- Konut hakkı (md.57) (5).
- 15- Sosyal güvenlik hakkı (md.60/61).
- 16- Yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının

(md.62) tarih kültür ve tabiat varlıklarının (md.63), ve sanatın ve sanatçının korunması (md.64).

III. G R U P

SIYASİ HAKLAR VE ÖDEVLER

Bu grupta yer alan haklar vatandaşın siyasi hayata katılma ve devlet organlarının teşkiline katkıda bulunmak hakkının verilmesiyle sözkonusu olmuştur. Bir diğer deyişle, seçme ve seçilme hakkı vb. haklar hukuk tarihinde belki de en geç tanınan hak ve hürriyetler olup, zamanımızda bazı devletlerde halâ tanınmamıştır.

Bu grupta yer alan haklara ilâve olarak ödevler de düzenlenmiştir. Meselâ, askerlik hizmeti ve vergi ödevi gibi.

Şimdi bu grupta yer alan hak ve hürriyetleri görelim:

- 1- Vatandaşlık (md.66)
- 2- Seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı (md.67).
- 3- Siyasi parti kurma, partilere girme ve çıkma hakkı (md.68-69).
- 4- Kamu hizmetine girme hakkı (md.70) (71.md.Kamu hizmetlerine girenlerin mal bildiriminde bulunmalarını düzenlemektedir).
- 5- Vatan hizmeti (askerlik hizmeti) (md.72).
- 6- Vergi ödevi (md.73).
- 7- Dilekçe hakkı (md.74).

4. B Ü L Ü M

TEMEL HAKLARIN VE HÜRRIYETLERİN KORUNMASI

Yukarıda ele aldığımız temel hak ve hürriyetlerin korunması elbete gereklidir, çünkü saldırıya uğramaktadırlar. Bir diğer deyişle, temel hak ve hürriyetler

zaman zaman saldırıya uğradıkları için korunmaları gerekli olmuştur.

Temel hakların korunması konusunda evvelâ şu hükmü belirtelim Temel haklar çeşitli açılardan ve gruplarca saldırıya uğrayabilir ve her bir saldırı grubuna karşı ilgili temel hakkın korunması hükmü farklı olacaktır. Anayasa genel bir hüküm koyarak korunmayı düzenlemiştir. Bu hüküm şudur:

"Anayasayla tanınmış hak ve hürriyetleri ihlâl edilen herkes yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkanının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir" (md.40) "Yetkili merciler" bir taraftan idari mercilerdir, diğer taraftan da yargı mercileri ve hatta Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Zaten Anayasanın 36. maddesinde hak arama hürriyeti, 74. maddesinde ise dilekçe hakkı düzenlenmiştir.

A- Milli Hukuk Sahasında

Şimdi temel hak ve hürriyetleri ihlâl eden ve onlara saldırıda bulunma ihtimali olanlar ve bu ihtimallere karşı milli hukuk plânında korunma yollarını görelim:

1- Kişilerin İhlalleri

Burada bir kişinin diğer bir kişinin veya kişilerin hak ve hürriyetlerini ihlâl etmesi, onlara saldırması sözkonusudur. Meselâ bir kişinin diğer bir kişinin ibadet yapmasına, seyahat etmesine manî olması veya sokaga çıkmasını engellemek için onu bağlanması veya hapsedmesi gibi.

Bütün bu ihtimaller ve bunları takip eden muameleler, başta Türk Ceza Kanunu olmak üzere, diğer kanun ve düzenleyici işlemlerde yer almıştır. Hakkı ve hürriyeti bu yolla ihlâl edilen yukarıda saydığımız mercilere başvuracaktır.

2- İdarenin İhlalleri

İdarenin kişilere ait hak ve hürriyetlerini ihlal etmesi maalesef sık vuku bulan bir durumdur.

İdarenin ihmali iki halde söz konusu olur:

a) Şahsi kusur: Burada bir kamu görevlisinin, kişilerin hak ve hürriyetlerine, şahsi insiyatifi ile ve hizmetle bağlantısı olmayan ve çoğu defa konusu suç teşkil eden bir davranışla saldırması sözkonusudur. Meselâ bir dekanın bir öğrenciyi sınıfa almaması veya sınıfta oturan ve ders dinleyen bir öğrenciyi, haklı bir sebep olmaksızın, dışarıya çıkarması gibi veya bir genel müdürün memurlarından birini dövmesi, saçından tutup yere çalması gibi.

Bütün bu durumlar çoğu defa konusu suç teşkil eden fiillerdir (müessif fiil gibi)ve adliye mahkemelerinde o memur ve kamu görevlisi hakkında ceza ve hukuk davaları açılarak hak ve hürriyet korunur. Veya idarî üst âmire başvurularak ihlâlin önüne geçmesi istenir.

1982 Anayasasında düzenleyen temel hak ve hürriyetlere karşı tevavüz ve suç teşkil eden fiillerin TCK'nunda kabul edilen suçlar olarak listesi ve ilgili maddeleri ektedir. Burada şu hususu da belirtelim kişiler, kamu görevlileri tarafından hak ve hürriyetleri vaki tecavüzü tazminat yolu ile de giderebilirler. Anayasamız bu konuda kişileri koruyan bir yol düzenlemiştir. O da şudur:

"Kişinin resmi görevliler tarafından vaki haksız işlemler sonucu uğradığı zararlar kanuna göre devletçe tazmin edilir. Devletin sorumlu olan ilgili görevliye rücu hakkı saklıdır" (md.40 son).

b- Hizmet Kusuru: İdarenin hak ve hürriyetleri ihlal etmesi daha çok bu ihtimalde sözkonusudur. Burada idarenin yaptığı bir işlem ile temel hak ve hürriyetleri çiğnenmesi sözkonusu olmaktadır. Bu nevi ihlale karşı idare yargı mercilerine (idare mahkemeleri, bölge

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN CEZA HUKUKUNDA KORUNMASI

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER	1982 ANY'SI-NIN İLGİLİ MADDELERİ	İLGİLİ CEZAI DÜZENLEME
1) Hayat hakkı	AY.17/1	TCK 448-455 (öldürme) TCK 468 vd. (Çocuk öldürme)
2) Maddî (vücut) bütünlüğünün korunması	AY.17,2,3	TCK 456-460 (Müessir fiil)
3) Kişi güvenliği	AY. 19	TCK 186 (Memurun mevkef veya mahkum keyfi muamelesi) TCK 228 (Memurun keyfi muamelesi) TCK 243 (İşkence suçu) TCK 245 (Memurun kötü muamelesi) TCK 477 (Terbiyecilerin kötü muamelesi)
4) İrz, namus ve şeref, haysiyet gibi manevî değerlerin korunması	AY.17/3	TCK 226 vd. (Memura hakaret) TCK 480 vd. (Hakaret ve sövme) TCK 414-440 (İrza geçme, irza tasadi, ift atma, sarıntılık, kızlık bozma müstehcenlik, kaçırma alıkoyma, fuhuşiyata tahrik, zina)
5) Siyasi haklar	AY.67	TCK 174 veya TCK 188 (Engelleme)
6) Eğitim-öğretim hakkı	AY.42	TCK 188/6 (Engelleme)
7) Konut dokunmazlığı	AY.21	TCK 193 (İhlal) TCK 194 (Memurun ihlali)
8) Çalışma hakkı	AY.18,49	TCK 249 (Angarya)
9) Mülkiyet (zilyetlik) hakkı	AY.35,53	TCK 246 (Memurun mülkiyet hakkının ihlali) TCK 491-494 (Hırsızlık) TCK 496-502 (Yagma vs.) TCK 503-507 (Dolandırıcılık ve iftias) TCK 508-511 (Emniyeti sistimal) TCK 512-515 (Hakkı olmayan yerlere tecavüz) TCK 516-521 (Nası ızrar)
10) Toplantı ve Gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı	AY.34	TGYK 29 (Engelleme)

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER	1982 ANYSI- NIN İLGİLİ MADDELERİ	İLGİLİ CEZAI DÜZENLEME
11) Düşünce ve kanaat hürriyeti	AY.25	TCK 188/1 (Zorlama)
12) Din ve vicdan hürriyeti	AY.24	TCK 175 (Men)
13) Haberleşme hürriyeti	AY.22	TCK 195(Bozma) TCK 200(Memurun bozması) TCK 391(Resmi haberleşmeyi bozma)
14) Seyahat hürriyeti	AY.23	TCK 384 (Ulaşımı engelleme)
15) Kişi hürriyeti	AY.19	TCK 179 (Hürriyeti tahdit) TCK 188 (Memurun tahdid) TCK 182 (Küçükleri kaçırma ve alıkoyma) TCK 188/5 (Kamu hizmetlerinin görüldüğü yerlere girmeyi engelleme)
16) Çalışma ve sözleşme hürriyeti	AY.48	TCK 201 (Engelleme)
17) Bilim ve sanat hürriyeti	AY.27	Bu hürriyetlerin kullanılması tehdit veya zorla engellenmiyorsa TCK 188/1 uygulanır (Emredici Cebir veya Şartlı Tehdit)
18) Basın hürriyeti	AY.28	
19) Dernek kurma hürriyeti	AY.33	
20) Kamu hizmetlerine girme hakkı	AY.70	
21) Başvurma ve şikayet hakkı	AY.40,74	
22) Grev ve lokavt hakkı	AY.54	
23) Yerleşme hürriyeti	AY.23	

idare mahkemeleri, vergi mahkemeleri, sayıştay, daniş-tay) başvurulabilir. Bu durum idare hukukunda ve özellikle idari yargı sahasında ayrıntılarıyla düzenlenmiştir.

3- Yasama Organının İhlalleri:

Yasama organı yaptığı bir işlem ile temel hak ve hürriyetleri ihlal edebilir. Bu durumda kazai kontrol yolunu işletmek hatıra ilk gelen yoldur. Yani "norm kontrolü" ismi verilen bir mekanizmayı işletmek lazımdır. Bu konuda yetkili merci Anayasa Mahkemesidir (bakınız md.148 vd.) Ayrıca Anayasasının 74. maddesinde düzenlenen "Dilekçe Hakkı" da kullanılabilir. Bu durumda siyasi bir kontrolün işletilmesi sözkonusudur.

4- Yargı organı:

Yargı organının temel hak ve hürriyetleri ihlali yadırganabilir bir tabirdir. Yadırganmasının sebebi yargı organlarının, hakkın kimde ve nerede olduğunu söyleyen bir fonksiyon ifa etmesinden ileri gelmektedir. Bununla beraber kişi hak ve hürriyetinin yargı organı tarafından ihlal edildiğine inanıyorsa, bunun için çareler düzenlenmiştir.

Kişi bu durumda yine yargı mercilerine başvuracaktır ve mevzuatımızda yargı mercilerinin kararlarına karşı yine yargı mercilerine başvurma yolları düzenlenmiştir. Bunlar 1. itiraz, 2. temyiz, 3. tashihi karar, 4. iadei mahkeme yollarıdır.

İşte genel olarak temel hakların korunmasına ait genel manzara budur. Bunlar dışında hukuki ve meşrû (legal) bir yol sözkonusu olamaz. Bir diğer deyişle, temel hakların meşrû korunması ancak bu kanuni yollarla mümkündür. Yoksa kişilerin kendi haklarını kendi bilek zorlarıyla ve silahla almaya kalkmaları ve teşebbüs etmeleri hukuka ve Anayasaya aykırıdır. Bunun ismi intikam ve şahsi adalettir. Ancak meşrû müdafaa hali durumunda olursa, istisna olarak kişi kendi kendini, kendi kuvvetiyle koruyabilir.

B- Milletlerarası Hukuk Sahasında

Şimdi de milletlerarası hukuk sahasında insan haklarının korunması üzerinde de kısaca duracağız "Temel hak ve hürriyetler bir devletin kamu kuruluşları tarafından ihlâl edilince "Kişiler, teşekküller ve insan toplulukları" milletlerarası mercilere de başvurabilirler. Ancak bunun için o devletin, o milletlerarası kuruluşun bu konudaki yetkisini kabul etmiş olması gerekir.

Bunun tipik misali memleketimizde görülmektedir. Ve aşağıda bunun kısa bir açıklaması verilecektir:

Türkiye Hükümeti Türk vatandaşlarının Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna başvurmasını 1987 tarihinden itibaren kabul etmiştir. Türk Hükümeti bu konudaki beyanını Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine bildirmiştir(7). Bu beyanda başvurunun bazı sınırlar dahilinde ve şartlar altında yapılacağı belirtilmiştir. Mesela bu başvuru, "Askeri personelin hukuki Statüsünü ve özellikle Silahlı Kuvvetlerin Disiplin sistemine dair hususlar" hakkında yapılamaz.

Türkiye Cumhuriyeti ayrıca Avrupa İnsan Hakları Divanı'nın yargı yetkisini de 1989 yılı sonundan itibaren kabul etmiştir(8). Böylece Türk vatandaşları Avrupa İnsan Hakları Divanına Türkiye'deki Kamu Kuruluşlarının kendi temel hak ve hürriyetlerinin ihlallerini şikayet edebileceklerdir. Divanın kararları kesindir (Madde 52). Ve verilen kararların icrası Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından kontrol edilir.

Tabii söylemeye lüzum yokki, vatandaşların Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna başvurmalarıyla, komisyonun bu konudaki kararının Avrupa İnsan Hakları Divanına gelmesi, ve bu konuda kesin kararların alınabilmesi birçok sınırlara, müddetlere ve şekil şartlarına bağlıdır. Bütün bu hususlar yerine getirilmezse komisyon ve divandan kesin bir karar çıkması söz konusu olmaz.

Araştırmamızın konusu daha çok Millî Hukuk Sahasında temel haklar, onların ihlalleri ve bu ihlallere karşı korunma yolları olduğundan, Milletlerarası Hukuk sahasındaki temel hak ve hürriyetlerin korunması yolları üzerinde fazla durmuyoruz.

5. B Ü L Ü M

MİLLETLERARASI BİLDİRİLERDE İNSAN HAK VE HÜRRIYETLERİ

Son olarak milletlerarası hukuk metinlerinde yer alan insan hak ve hürriyetlerine de kısaca temas etmek istiyoruz.

Hak ve hürriyetler bütün insanları ilgilendirmektedir. Yani insanların insan oldukları için, insan olmaları sebebiyle sahip oldukları haklar ve hürriyetlerdir. Bu sebeple milletlerarası kuruluşlar zaman zaman hak ve hürriyetleri universal bildiriler halinde bütün insanlığa ilan etmişlerdir. Lâik hukuk sahasında bu bildirilerin en geniş **Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi**dir. 10 Aralık 1948 tarihinde ilan edilen bu Beyanname, insanların eşit olduğunu, hürriyetin, adaletin ve dünya barışının temeli olduğu belirtilmiştir. Bu beyannameye üye devletlerin bu hak ve hürriyetlere saygıyı geliştirmek için tedbirler almaları ve dünyada fiilen tanınması ve tatbik edilmesini sağlamaya geyret etmeleri istenmiştir. Bu hükme uygun olarak 10 Aralık günü her yıl "**İnsan Hakları**" günü olarak üye devletlerde kutlanmaktadır.

Bunun dışında bazı milletlerarası hukuk metinleri daha vardır. Meselâ 4 Kasım 1950 tarihinde "**Avrupa İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşme**" (9) ve 1962 tarihli "**Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi**" (10) ve bunlara ek protokoller gibi. Ayrıca Helsinki Nihai Senedinde kabul edilen 10 temel prensip arasında şu hüküm yer almaktadır. "**Düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlükleri de dahil olmak üzere, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı**" son olarak "**Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı**" (AGİK) na

katılan devletlerin imzaladıkları PARIS ŞARTI'nda şu ifadeler yer almaktadır:

"İnsan hakları ve temel özgürlüklerine her insan doğduğu anda sahip olur, bunlardan feragat edilemez ve hukukun güvencesi altındadır. Devletin birinci sorumluluğu, bunları korumak ve geliştirmektir."

Ayrıca, diğer milletlerarası insan hakları metinlerinde yer alan hak ve hürriyetler zikredilmiş, ve bunların korunması gereği ve teminat altında olduğu belirtilmiştir.

DİPNOTLAR

- (1) Meselâ İslâm Dininin Temel hak ve Hürriyetlere ait bazı hükümleri hakkında şu eserimize bkz. "İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler", Ankara,1992 (2.baskı),Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını.
- (2) Alimler, filozoflar ve ideologlar "hürriyet" hakkında bazen çok eanteresan tavsif ve beyanda bulunmuşlardır.Aşağıda bir kısmını aktarıyorum.
  - "En güzel söz, zâlim sultana karış söylenen sözdür" (Hadis).
  - "Hakikat, ruhun hürlüğü içinde ve hürriyet vasıtasıyla gelişir"
  - "Ben emeksiz yaşarım, hürriyetsiz yaşayamam".
  - "Hürriyet makina-i hayatın buharıdır".
  - "Hürriyetin gereği gibi kullanılması için, vatandaşın yeterli şekilde eğitilmesi şarttır".
  - "Hürriyetin gereği ve özelliği odur ki,ne kendine ve başkasına zararı dokunmasın".
  - vb.
- (3) Örnek olarak şu eser tavsiye edelir: Doç. Dr. Ahmet Akgündüz. "Osmanlı Kanunnâmeleri", Fey Y.,1989,İstanbul(Şimdiye kadar 5 cilt yayınlanmıştır).
- (4) A.md.55 de düzenlenen "ücrette adalet sağlanması" çalıma hayatıyla ilgili olup, çalışmaların ücret ve sosyal durumlarını düzeltmek ve düzenlemek için devlete tedbirler alması ödevini yüklemektedir.
- (5) 58. ve 59. md.lerde gençliğin korunması ve sporun geliştirilmesi konuları düzenlenmiştir.
- (6) Bu md.çok kötü formüle edilmiş bir hükümdür. Zaten 1982 Anayasasında birçok Türkçe hatası, düşük ifade ve anlaşılması zor olan hükümler yer almaktadır.
- (7) Türk Hükümeti, Avrupa İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesinin 25. md. si uyarınca Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna kişisel başvuru hakkını 22.1.1987 tarih ve 87/11439 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı uyarınca tanımıştır. Türk

Hükümetinin bu kararına dair beyan 28. 1. 1987 tarihinde Avrupa Konseyi Genel sekreterine tevdi edilmiştir. Sözkonusu beyanın Türkçe metni için bkz. R.G. 21.4.1987.

- (8) Türk Hükümeti 25.9.1989 tarih ve 98/14563, sayılı Kararname ile Divan'ın zorunlu yargı yetkisini kabul etmiş, bu kararını, 12.12.1989 tarih ve 89/14866 sayılı kararı ile Divan'a bildirmiştir. Metin için bkz. R.G. 26.12.1989.
- (9) Metin için bkz. R.G. 19.3.1954-8662.
- (10) Metin için bkz. R.G.